

Анна КОРЖЕВА

КОНЦЕПТ «ДУША» У ТРАКТУВАННІ АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Висвітлюються й аналізуються в хронологічній послідовності суперечливі трактування концепту «душа» на ґрунті виникнення і розвитку уявлень про чуттєве сприйняття світу та в процесі зміни античної філософської думки.

Ключові слова: чуттєве сприйняття, концепт «душа», антична філософська думка.

© А. КОРЖЕВА, 2013

Зміст і значення людських почуттів і чуттєвого сприйняття загалом варто розглядати з огляду на ту роль, яку вони відіграють у становленні людини, в їх, в першу чергу, пізнавальній взаємодії зі світом, без чого, власне кажучи, не відбулося б становлення цієї особливої, такої відмінної від усього живого істоти. Чуттєве пізнання, що об'єднує такі поняття як «відчуття», «сприйняття» та «уявлення», є формою постійної та практичної взаємодії людини зі світом. Якщо відчуття філософія відносить до сфери пізнання, то сприйняття й уявлення трактує як особливі форми мисленнєвої діяльності, що проявляються в чуттєвій сфері. Сприйняття та уявлення на початковій стадії становлення людини ще не набули форм абстрактного мислення, проте вже не були просто реакцією організму на зовнішні впливи. Саме чуттєве (згодом абстрактне) сприйняття спрямовувало людину до осмислення свого місця в природі, до необхідності пізнання власного «Я» як унікального, вищого начала [5, с. 47—48]. Першопочатково поширилося уявлення про те, що людина має щось духовне, те, що вдихає в неї життя, і це «щось» (нематеріальна сутність) якимось незрозумілим чином поєднане з тілом. Відчуття, сприйняття, уявлення, волю, розум, настрої, характер античні мислителі об'єднали єдиним поняттям «душа», яку можна вважати синонімом самопізнання, та довгий час намагалися знайти співвідношення між матерією і сутністю [4, с. 195].

Саме тому мета нашого дослідження — на ґрунті виникнення та розвитку уявлень про чуттєве сприйняття світу обґрунтувати появу концепту «душа» й систематизувати, дотримуючись хронологічної послідовності, на перший погляд, доволі суперечливі трактування цього концепту в процесі розвитку античної філософської думки. Ми вважаємо тему дослідження доволі актуальною, оскільки, незважаючи на величезну кількість фахових вітчизняних [7; 10] та зарубіжних [1; 9] наукових праць, присвячених становленню та розвитку античної філософії та похідної від неї науки про чуттєву культуру — естетики, нам не вдалося знайти окремої праці, яка б безпосередньо стосувалася пропонованої теми.

Причину походження будь-якої речі стародавні греки шукали в сфері чуттєво-часового становлення. Її вони знаходили в найближчій другій речі, що визначала (була причиною появи) першої речі. Ця друга річ теж потребувала пояснення і це по-

яснення шукали в третій речі. Кількість таких речей була величезною й охопити цей безкінечний ланцюжок пояснень було неможливо. Так античні мислителі наблизилися до розуміння концепту «душа»; тобто потрібно було визначити, що десь існує така річ, яка не потребує пояснень і є причиною себе самої. Саме таку саморухому річ античні мислителі й назвали душею, яка не лише перебувала в постійному становленні, але й була причиною цього становлення. А це означає, що чистий розум, який переходить у небуття, перетворюється на душу. Душа, в свою чергу, перебуває в чуттєвому становленні та в певних часових межах, де проявляє себе безконечно різноманітно і має різний ступінь одухотворення [8, с. 368].

В архаїчний період (VIII—VI ст. до н. е.) уявлення про душу було ще невіддільне від тілесних критеріїв і категорій. Для душі притаманні ті ж самі передумови, що й для тіла. Зокрема Гомер людські якості виводив із функцій «душевних органів». Він визначав душу трьома буттями, що були аналогічні трьом тілесним ознакам: «*tymos*» — те, що спричиняє порив, настрої і почуття; «*phren*» (діафрагма) відповідальна за духовність, розум і переконання людини; «*poos*» — орган до розуміння, уяви й думок. Ці «органи» помирають разом з тілом, бо вони його частини. Проте Гомер згадує і про «*psyche*», яку він трактує як «безтілесну душу». Справді, окремого органу, який був би носієм (вмістилищем) психе, у Гомера немає, вона розлита по всьому тілу, тому її правильніше буде назвати «загальнотілесною душею», яка проявляється лише тоді, коли людина помирає. Гомерові «органи» («*poos*», «*tymos*» і «*phren*») були пов'язані з психе, яка продовжувала жити, а тому розвинулося уявлення про «Я», що існує й після смерті. Душа отримала риси, які цілковито відрізнялися від якостей тіла та його органів [4, с. 197—198].

Витоки вчення про безсмертя душі були пов'язані в Стародавній Греції з культом Діоніса, що доводив людину до екстатичного стану — екстазу (екстаз — це занурення в себе при майже абсолютному припиненні мислення) під впливом бога живої природи, покровителя виноробства Діоніса. Так стародавній грек уперше почав відчувати душу як певне безсмертне начало, що стало вагомим поштовхом до розвитку чуттєвої культури людини [3,

с. 50]. Представниками діонісійського вчення про походження душі були орфіки (VI ст. до н. е.) і піфагорійці (VI—IV ст. до н. е.) [8, с. 371].

Згідно з ранньокласичною традицією душа мислилася суто матеріальним началом чи матеріальною субстанцією. Навіть у потойбічному світі вона не втрачала своєї матеріальності, а лише один вид матерії змінювала на інший. Тут вона — повітря, що є мислення (Діоген), чи вогняне тіло (Демокрит). За велінням долі демон огортає душу тілом, як хітоном (Емпедокл). Душа і повітря (Анаксімен), і дихання (Ксенофан), і «повітреподібна» (Анаксимандр, Анаксагор, Архелай), також тепло, в інших холод, вода, із землі й вогню (Парменід), і взагалі з різних елементів (Зенон). Душа отримує також значення принципу, закону та субстанції (також матеріальної) [8, с. 373].

У період високої класики (V ст. — остання третина IV ст. до н. е.) душу трактують як самостійну субстанцію. Вона має своє місце в загальній ієрархії буття і посідає проміжне місце між розумом і матеріальним тілом. Такої позиції дотримувався Платон, який зазначав, що душа є сумішшю вічного й неподільного розуму та часової подільної необхідності. Душа є іншою сферою становлення розуму, проте не всередині самого розуму, а поза його межами, де вона може бути саморухомим і вічним началом, або началом ослабленим, що підпорядковується матеріальній тілесності. Він трактує душу як саморухоме начало, що не потребує безкінечного ланцюжка пояснень (перша, друга, третя і т. д. річ), і таке начало є самостійною субстанцією. У своєму пізньому діалозі (майже монолозі, що стосується космології) «Тімей» Платон формулює трійсту систему душі: 1) душа неподільна, оскільки є частиною неподільного розуму; 2) душа подільна, оскільки походить від подільної матерії та тілесної необхідності; 3) душа — суміш перших двох уявлень. Субстанцією (або ідеєю) він називає суміш цих трьох пояснень. Душа в Платона посідає друге місце після богів, а третє місце посідає тіло [8, с. 379—380].

Для Арістотеля, визначного представника пізньої класики, проблема душі була однією з найсуттєвіших. Й він навіть присвятив трактат «Про душу» («*De Anima*»), де виклав цікаві судження, що вражають своєю суперечливістю. Щоб краще зрозумі-

ти його підхід у трактуванні концепту душі використовуємо його ж загальновідоме вчення про чотири принципи буття і поділу загалом та кожної речі окремо. Кожна річ, за Арістотелем, по-перше, матеріальна, по-друге, ейдос (речова даність у мисленні, ідея), по-третє, причина, по-четверте, сама вказує на свою ціль і призначення.

1. Душа неможлива без матерії. Це не означає, що душа є саме тіло, а тільки те, що без нього вона неможлива. Душа матеріальна в тому сенсі, що вона загалом є принципом усього живого. Душа рухає тілом за допомогою не фізичних атомів, а власних душевних актів (почуттів), оскільки властивості душі не тілесні. Правильне співіснування душі та тіла — дружба, бо тіло — не раб душі. 2. Душа є «сутність як логос (зміст і внутрішня форма (ентелехія)». Логос підкреслює відмінність душі від фізичних елементів (чи елемента) і визнає її неподільною сутністю (які б різні частинки (якості) ми не знаходили в душі, все ж вони об'єднані нею). Мисляча душа — єдність, незалежна від тіла, бо мислення вічне. 3. З одного боку, Арістотель стверджує, що душа рухає (спонукає), проте не може бути рушієм, вона не саморухома. З іншого, душа — це рух за своєю суттю. Арістотель визнає саморухомість душі, але за двох умов: — саморухомість душі не означає, що її ніхто не приводить в рух (зокрема вища інстанція — вселенський розум); — саморухомість душі не є її сутністю, а лише ознакою цієї сутності. Душа — причина і начало живого тіла, тобто «бути» означає «жити». 4. Душа — причина себе самої. Це твердження впливає вже з того, що вона саморухома. Ціль закладена в кожному моменті причинного процесу, тобто вона відмінна від причини, але невіддільна від неї. Іншими словами, душа має своє призначення та проявляє його в кожному моменті свого чуттєвого руху, так причина і ціль утворюють єдину субстанцію [8, с. 387—394].

В епоху раннього еллінізму слово стало основним принципом побудови буття. Слово складається з фізичних звуків, а це означає, що воно в першу чергу матеріальне. Якщо його використовувати як принцип побудови всього об'єктивного буття, то воно буде робити це буття суто матеріальним, проте водночас буде мати й певний чуттєвий зміст [2, с. 81]. З цієї точки зору душа теж є тіло, що вико-

нує цей певний зміст (тіло саморухома, що саморозвивається). Стоїки (школа заснована бл. 300 р. до н. е.) стверджували, що душа є тіло, вона «чуттєве випаровування», дихання, і навіть є тексти, в яких говориться про те, що вона живиться кров'ю. Проте, з іншого боку, душа — це тіло, яке складається з тонких частинок і рухається самостійно за допомогою логосів (логос — і вогонь, і дихання, і саморухомість). Душа — «інтелектуальне тіло», тобто душа — принцип пізнання тіла як організму (тіло — образ душі, а душа — зміст тіла). В епікурійців (школа заснована бл. 307 р. до н. е.), як і у стоїків, душа нерозривно пов'язана з тілом (тілесна душа), проте не душа оформлює, осмислює тіло, а тіло душу, не душа є якоюсь специфічною субстанцією, а тіло. Вони, як прихильники атомістичного відображення світу, вважали, що душа, як і тіло, складається з атомів [8, с. 396—407]. Скептицизм (III ст. до н. е. — I ст. н. е.), третя основна філософська школа раннього еллінізму, визнає душу непізнавану і недоведену, оскільки піддає сумніву будь-яку можливість достовірного пізнання світу [6, с. 201].

В епоху пізнього еллінізму неоплатоніки (III—VI ст. н. е.) трактували душу як змістовий, субстанційний і саморухомий принцип космічного організму. Душу розуміли і як життя, і як принцип цього життя. Проте душа — це не просто життя, це впорядковане, оформлене життя, що відповідає своїй меті. Хоча це не означає, що душа самостійно перебуває за певними закономірностями, цілеспрямовано. Для такої її реалізації необхідний принцип розуму, такого розуму, який був би вищим за душу, і не був би самою душею, а лише принципом її саморухомості. Тобто для трактування душі як субстанційно-життєвого та саморухомого принципу необхідно було побудувати теорію розуму, вищого за душу, і теорію першопочатку, вищого за розум. Таке трактування можна вважати останнім словом античності в розумінні концепту душі як специфічної, самотутньої та вищої предметності.

У подальшому антична філософська думка щодо цієї проблеми не розвинулась. Якщо спершу душа була лише акциденцією (тимчасовою властивістю) фізичних елементів, якщо в Платона й Арістотеля вона стала об'єктивно обґрунтованою логічною категорією, а в стоїцизмі — принципом універсаль-

ного організму, то в неоплатонізмі вона стала таким принципом, який виявився не просто змістовим, але й активно діючим і саморухоми, субстанцією життя зі всіма логічними передумовами [8, с. 423—427].

1. Бёрк Э. Философское исследование о происхождении наших идей возвышенного и прекрасного / Э. Бёрк. — М. : Искусство, 1979. — 239 с.
2. Бычков В. Эстетика поздней Античности / В. Бычков. — М. : Наука, 1981. — 325 с.
3. Эстетика / Л. Левчук, Д. Кучерюк, В. Панченко. — К. : Вища школа, 2000. — 399 с.
4. Історія європейської ментальності / за ред. П. Дінцельбахера. — Львів : Літопис, 2004. — 720 с.
5. Киященко Н. Эстетика — философская наука / Н. Киященко. — М. : Вильямс, 2005. — 592 с.
6. Кондзьолка В. Нариси історії античної філософії / В. Кондзьолка. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 1993. — 259 с.
7. Лисий І. Філософська і мистецька культура / І. Лисий. — К. : КМ Академія, 2004. — 368 с.
8. Лосев А. История античной эстетики. Итоги тысячелетнего развития : в 8 т. — Т. 8 / А. Лосев. — М. : Искусство, 1994. — 870 с.
9. Рассел Б. История западной философии / Б. Рассел. — К. : Основи, 1995. — 759 с.

10. Філософія Стародавнього світу : у 6 кн. — Кн. 1—3 / за ред. Г. Волинка. — К. : Довіра, 1992. — 207 с.

Anna Korzheva

ON CONCEPT OF SOUL IN THE TREATMENTS OF ANTIQUE PHILOSOPHY

The concept of soul has been enlightened and analyzed in chronological sequences of its contradictory interpretations; the study is grounded upon the notions as for origination and development of sensory world-perceptions and processes of changes in the ancient philosophical thought.

Keywords: sensory perception, concept of soul; antique philosophical thought.

Анна Коржева

КОНЦЕПТ «ДУША» В ТОЛКОВАНИИ АНТИЧНОЙ ФИЛОСОФИИ

Освещаются и анализируются в хронологической последовательности противоречивые толкования концепта «душа» на почве возникновения и развития представлений о чувственном восприятии мира и в процессе изменения античной философской мысли.

Ключевые слова: чувственное восприятие, концепт «душа», античная философская мысль.